

การสร้างสำนักนี้เด็กและเยาวชน อนุรักษทรัพย์จากธรรมชาติ

บทพระราชนิพนธ์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี

การสร้างสำนึกให้เด็กและเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

บทพระราชนิพนธ์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ในการประชุมสัมมนา “รักษ์ป่าน่าน” ครั้งที่ ๑

วันจันทร์ที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๗

ณ ศูนย์การเรียนรู้และบริการวิชาการ เครือข่ายแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตำบลพาสังห์ อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

🦋 ปัจจุบันการรักษาสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่าไม้ เป็นความจำเป็นสำหรับทุกคนในโลก ป่าเป็นแหล่งกำเนิดของปัจจัยสี่คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ป่าธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์จะช่วยป้องกันน้ำท่วม ดินถล่ม ความแห้งแล้ง

เมื่อข้าพเจ้าเริ่มต้นโครงการอาหารและโภชนาการในโรงเรียน ยังไม่สามารถที่จะหาทุนรอนซื้อเมล็ดพันธุ์พืชใช้ปลูก ผลิตอาหารประกอบเลี้ยงได้เพียงพอ ครูและนักเรียนสามารถหาวัตถุดิบใช้ประกอบอาหารจากป่า 🦋

ข้าพเจ้ามีโอกาสเห็นความสวยงามของป่าเขาลำเนาไพรในภาคต่างๆ ของประเทศมาแต่ยังเยาว์วัย จำความได้ก็ไปที่หัวหิน ไปเชียงใหม่เมื่ออายุได้ ๗ ปี สมัยก่อนชาวบ้านถางป่าไร่เลื่อนลอย เมื่อดินจืดก็ย้ายไปเรื่อยๆ แต่ก็มักจะกลับมาที่เดิมในระยะเวลาหนึ่งการทำลายจึงไม่รุนแรงนัก ต่อมา มีการลักลอบตัดไม้ ยังมีเครื่องมือเลื่อยไฟฟ้า ยิ่งทำให้การทำลายล้างเร็วขึ้น ระยะเวลาถึงกับเผาป่าทั้งภูเขาหลายลูก เพื่อเป็นที่ปลูกพืชไร่ทำมาหากิน ส่วนมากใช้สารเคมีแรงๆ เป็นอันตรายต่อสุขภาพ และทำลายสิ่งแวดล้อม ทำให้พืชสัตว์ตามธรรมชาติที่มีประโยชน์หมดไป

เนื่องจากข้าพเจ้าเป็นครู และทำงานเรื่องโภชนาการเด็กอยู่แล้ว จึงคิดว่าการฝากแนวคิดให้เด็กศึกษาหาความรู้จากป่าไม้ซึ่งเป็นสื่อการสอนที่ดีที่สุด ให้รักหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นสมบัติล้ำค่าของพวกเขา และฝึกฝนเด็กให้อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และทรัพยากรอื่นๆ จึงเริ่มงานอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน ดชด. อย่างจริงจังใน พ.ศ. ๒๕๓๐

แนวทางการดำเนินงาน

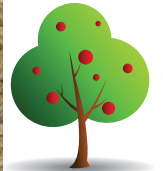
 หลักการ ในการดำเนินการเน้นเด็กและเยาวชนเป็นศูนย์กลางคือ ให้เด็กเป็นผู้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง (learning by doing) มีชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม และเชื่อมโยงกับทรัพยากรของชุมชนที่อยู่รอบๆ ตัว

 วิธีการ คือ สอนให้นักเรียนมีความรู้ ความเข้าใจ เห็นความงดงาม ความน่าสนใจ เกิดความปิติที่จะศึกษาและอนุรักษ์ต่อไป เป็นความรัก ความผูกพัน ห่วงแหนในทรัพยากรของตน ในขณะเดียวกันสิ่งที่มีในธรรมชาติจะเป็นอุปกรณ์การสอนในวิชาต่างๆ ได้หลายอย่าง

ตัวอย่างกิจกรรม

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างกิจกรรมที่โรงเรียนดำเนินการเพื่อให้นักเรียนได้มีโอกาสสัมผัสกับธรรมชาติของชุมชนรอบตัว อันนำไปสู่ความปิติ ความรัก ความผูกพัน และความห่วงแหนในทรัพยากรของตน

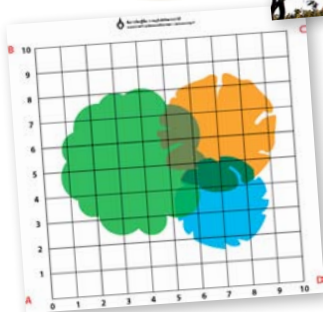
 ป่าชุมชนกับนักเรียนโรงเรียน ทพด. เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๐ โดยการใช้ป่าชุมชนที่มีอยู่แล้วในชุมชน หรือหากชุมชนใดยังไม่มีทางโรงเรียนประสานกับชุมชนขอพื้นที่ป่าเพื่อทำเป็นป่าชุมชน และร่วมกันดูแลรักษา ครูจัดกิจกรรมพานักเรียนเข้าไปศึกษาธรรมชาติวิทยาในป่า มีอะไรบ้าง พืช สัตว์ หิน ดิน เป็นอย่างไร มีความสัมพันธ์กันอย่างไร ในบางพื้นที่ที่ร่วมกับชุมชนปลูกต้นไม้ในเขตที่กันไว้เป็นป่าชุมชน การดำเนินงานพบว่าหลายแห่งที่ได้ผลดี เพราะผู้นำชุมชนซึ่งเป็นกรรมการศึกษาของโรงเรียนเป็นผู้นำในการดูแลรักษาป่าชุมชน

กิจกรรมการรักต้นไม้ เริ่มดำเนินการใน พ.ศ. ๒๕๕๔ จากการที่ทรัพยากรป่าไม้ถูกทำลายลงไปอย่างรวดเร็วมากทั้งในพื้นที่ภูเขา ป่าพรุ และที่อื่นๆ เป็นผลให้ภัยพิบัติทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น เช่น การเกิดน้ำท่วมและดินถล่มในพื้นที่ภาคใต้ ซึ่งไม่ช่วยให้การช่วยเหลืออย่างไร ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ แม้จะสร้างบ้านทดแทนบ้านที่ถล่มไปก็ยังคงพังถล่มได้อีกในคราวถัดไปหากเกิดน้ำท่วมและดินถล่ม จึงทดลองจัดทำหลักสูตรเรื่อง การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อปลูกฝังให้นักเรียนเห็นถึงความสำคัญของป่าไม้ เกิดความรัก ความหวงแหนทรัพยากรป่าไม้ และร่วมกันอนุรักษ์ หลักสูตรดังกล่าวใช้เป็นแนวทางสำหรับครูโรงเรียน ดชด. ในแต่ละพื้นที่ใช้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ เป็นหลักสูตร ๔๐ ชั่วโมง

โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช

เพื่อให้เข้าใจและเห็นความสำคัญของพันธุกรรมพืช ให้ร่วมคิด
 ร่วมปฏิบัติ จนเกิดผลประโยชน์ถึงมหาชนชาวไทย ให้มีระบบ
 ข้อมูลพันธุกรรมพืช สื่อถึงกันได้ทั่วประเทศ กิจกรรมประกอบด้วย
 ๑) การปกป้องพันธุกรรมพืชในพื้นที่ป่าธรรมชาติ ๒) การสำรวจ
 รวบรวมพันธุกรรมพืชที่มีแนวโน้มว่าใกล้สูญพันธุ์ อันเกิดจาก
 การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม ๓) การนำพันธุ์พืชที่
 รวบรวมเพาะปลูก และรักษาในพื้นที่ที่เหมาะสมทางกายภาพ
 และปลอดภัยจากการรุกราน ๔) การอนุรักษ์และใช้ประโยชน์
 พันธุกรรมพืช ๕) ศูนย์ข้อมูลพันธุกรรมพืช ๖) การวางแผน
 และพัฒนาพันธุกรรมพืช ๗) การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์
 พันธุกรรมพืชแก่กลุ่มเป้าหมายต่างๆ ได้แก่ เยาวชน บุคคลทั่วไป
 และ ๘) กิจกรรมพิเศษสนับสนุนการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช

นอกเหนือจากการจัดกิจกรรมที่มีโรงเรียนเป็นฐานในการดำเนินงานแล้ว เพื่อให้เกิดการฟื้นฟูและรักษาป่า จำเป็นต้องจัดกิจกรรมในชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่กับป่าได้โดยไม่ให้มีการทำลายป่าเพิ่มขึ้น และเป็นบทเรียนให้เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้ต่อไป ดังตัวอย่างต่อไปนี้

 ป่า ๓ อย่าง ประโยชน์ ๔ อย่าง เป็นวิธีปลูกป่าตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงเห็นว่า การปลูกป่าจำเป็นต้องผสมผสานความต้องการในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ควบคู่ไปกับความต้องการด้านเศรษฐกิจและสังคม และการใช้ทรัพยากรของชุมชน ป่า ๓ อย่าง ได้แก่ ป่าไม้ใช้สอย อาทิ ไม้ไผ่ ไม้โตเร็วอย่างสะเดา เป็นต้น ป่าไม้กินได้ ได้แก่ ไม้ผล และผักกินใบหรือกินหัวชนิดต่างๆ และป่าไม้เศรษฐกิจ คือ ไม้ที่ปลูกไว้ขายไม่ว่าจะเป็น ไม้ผลเศรษฐกิจ และไม้ที่ปลูกไว้ขายเนื้อไม้ เช่น ไม้สัก เป็นต้น ประโยชน์จากป่า ๔ อย่าง คือ เป็นไม้ใช้สอย โดยนำมาสร้างบ้าน ทำเล้าเปิด เล้าไก่ ดำรงจอบเสียม ทำหัตถกรรม หรือกระทั่งเป็นฟืน ในการหุงต้ม เป็นอาหาร ทั้งพืชกินใบ กินผล กินหัว และเป็นยาสมุนไพร เป็นแหล่งรายได้ของครัวเรือน และช่วยอนุรักษ์ดินและน้ำ การปลูกพืชที่หลากหลายอย่างเป็นระบบ ช่วยสร้างสมดุลของระบบนิเวศในสวน ช่วยปกป้องผิวดินให้ชุ่มชื้น ดูดซับน้ำฝน และค่อยๆ ปลดปล่อยความชื้นสู่สวนเกษตรกรรม ป่าที่ใช้อนุรักษ์ดินและน้ำที่ดีที่สุด คือ ป่าพืชพรรณธรรมชาติในท้องถิ่นนั่นเอง

การปลูกป่า Re-Green Movement เป็น

กิจกรรมที่นำแนวทางต่างประเทศมาใช้ คือ การปลูกป่าของกลุ่มชาวนักปลูกที่ใช้ชื่อว่า Re-Green Movement จุดมุ่งหมายเพื่อการฟื้นฟูสภาพป่าที่ถูกทำลายขึ้นมาใหม่ โดยใช้หลักการปลูกป่าเชิงอนุรักษ์ระบบนิเวศ (Ecological Reforestation) ของศาสตราจารย์อะกิระ มิยาซากิ ด้วยการปลูกพันธุ์ไม้ท้องถิ่นให้หนาแน่นและปลูกผสมหลายพันธุ์ (๓ - ๕ ต้นต่อพื้นที่ ๑ ตารางเมตร) โดยเชิญชวนบุคคลต่างๆ มีทั้งแม่บ้าน ประชาชนทั่วไป มาร่วมกับคณะ Re-Green Movement (RGM) จากประเทศญี่ปุ่น ที่ปลูกเป็นประจำทุกปีตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นต้นมา ในแต่ละปีจะมีการปลูกต้นไม้ในพื้นที่ขนาดตั้งแต่ ๐.๘ จนถึง ๒ เฮกเตอร์ ในหมู่บ้านใน ๓ จังหวัด คือ ราชบุรี เลย และน่าน จำนวนต้นไม้ที่ปลูกในแต่ละปีมีจำนวนมากกว่า ๑๐,๐๐๐ ต้นขึ้นไป

โครงการอุทยานธรรมชาติวิทยา เริ่มเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๓

เป็นการพัฒนาจากพื้นที่ป่าที่เป็นต้นกำเนิดของลำน้ำภาชีให้เป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติสำหรับเด็กและเยาวชน รวมทั้งประชาชนในพื้นที่ เพื่อร่วมกันรักษาป่าไม่ให้มีการตัดไม้

อุทยานธรรมชาติวิทยาตั้งอยู่ที่อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี ติดชายแดนสาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า ครอบคลุมพื้นที่ ๒๐๐ ตารางกิโลเมตร เป็นป่าที่เป็นต้นกำเนิดของลำน้ำภาชี ซึ่งมีลุ่มน้ำย่อยหลายลุ่มน้ำ เช่น ห้วยบ่อห้วย ห้วยบ่อคิ่ง ห้วยคอกหมู ห้วยค้างคาว รวมกันยาวกว่า ๒๒๐ กิโลเมตร เนื่องจากเป็นพื้นที่อยู่ด้านหลังเทือกเขาตะนาวศรี ซึ่งเป็นเสมือนกำแพงปะทะพายุฝนที่มาจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทำให้บริเวณภายในพื้นที่โครงการอุทยานธรรมชาติวิทยา มีความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าหลายชนิด เป็นที่เกิดของป่าดิบชื้น ป่าดิบเขาและป่าเบญจพรรณที่อุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังมีความหลากหลายทางธรณีวิทยา ทั้งสภาพดิน หิน แร่ โดยบริเวณพื้นที่บางส่วนเคยเป็นพื้นที่สัมปทานทำเหมืองแร่ดีบุกมาก่อน มีความหลากหลายของภูมิประเทศ เช่น ลำห้วย น้ำตก ภูเขา ที่ราบ บ่อน้ำร้อน เป็นต้น

โครงการอุทยานธรรมชาติวิทยา มีการดำเนินงานหลายอย่าง เช่น การสำรวจจำแนกทรัพยากรทางชีวภาพและกายภาพ การปรับปรุงพื้นที่ให้เป็นสถานศึกษาสภาพธรรมชาติ การบริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีทางวิชาการ การส่งเสริมการวิจัยในท้องถิ่น เป็นต้น

คนอยู่ร่วมกับป่า : ศูนย์ภูฟ้าพัฒนา

เป็นการมุ่งส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการพัฒนาเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ด้วยกระบวนการเรียนรู้ ควบคู่ไปกับการรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยมุ่งให้ประชาชนดำรงชีวิตอยู่ภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พร้อมกับการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และศูนย์ภูฟ้าพัฒนาจะเป็นแหล่งถ่ายทอดเทคโนโลยีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นศูนย์ศึกษาการพัฒนาสำหรับประชาชน ประชาชนสามารถนำความรู้ไปปฏิบัติได้โดยไม่ต้องเสี่ยงต่อความไม่สำเร็จ กิจกรรมที่ดำเนินอยู่ ได้แก่

การจัดทำแปลงผสมผสานบนพื้นที่สูง จำนวน ๑,๔๐๐ ไร่ ให้กับประชาชนบริเวณโดยรอบพระตำหนักภูฟ้า เพื่อให้ประชาชนมีผลผลิตเพียงพอสำหรับการบริโภคของครัวเรือน ในขณะเดียวกันก็มีรายได้เสริมจากผลผลิตที่เหลือ โดยไม่ไปบุกรุกทำลายป่าเพิ่มเติม

การพัฒนาปรับปรุงและคัดเลือกพันธุ์ข้าวไร่และข้าวพื้นเมือง เพื่อให้การผลิตมีประสิทธิภาพขึ้น โดยใช้พื้นที่น้อยลง ซึ่งศูนย์วิจัยข้าวแพร่พบว่า พันธุ์ข้าวเล็บช้าง และพันธุ์ข้าวสันป่าตองมีความเหมาะสมมากที่สุด สามารถเพิ่มผลผลิตจาก ๑๐๐ กิโลกรัมต่อไร่ เป็น ๒๐๐ กิโลกรัมต่อไร่ ในขณะเดียวกันมีการพัฒนาพื้นที่ราบแคบๆ บริเวณไหล่เขาและลำห้วยให้สามารถทำนาขั้นบันไดได้ ซึ่งทำให้ผลผลิตต่อไร่สูงขึ้น บางพื้นที่สามารถทำนาได้ถึง ๒ ครั้งต่อปี เป็นการใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และประชาชนไม่ขยายพื้นที่ทำไร่ข้าวเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังมีการตั้งธนาคารข้าวสำหรับครัวเรือนที่ขาดแคลนข้าวด้วย

การจัดการป่าเสื่อมโทรมและการฟื้นฟูป่าไม้ โดยการทำวนเกษตร ซึ่งมีการปลูกพืชเศรษฐกิจ สมุนไพร ไม้พื้นเมือง ผสมผสานกับไม้ป่า รวมทั้งแนวคิดป่าสามอย่าง ประโยชน์สื้อย่างด้วย เพื่อให้ประชาชนสามารถใช้ประโยชน์จากป่า

สร้างป่าสร้างรายได้ เป็นแนวทางการพัฒนา

พื้นที่ป่าไม้ เพื่อให้ประชาชนสามารถอยู่ร่วมกับป่า และมีรายได้เสริมจากการปลูกพืชโดยไม่ทำลายป่าไม้ โดยการปลูกป่าร่วมกับพืชเศรษฐกิจ มีการปลูกไม้หลายๆ ระดับหลายๆ ชนิด มีทั้งไม้เรือนยอดสูงลดหลั่นกันลงมา นอกจากจะทำให้ชาวบ้านมีรายได้แล้ว ยังทำให้มีป่าไม้เพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่งด้วย

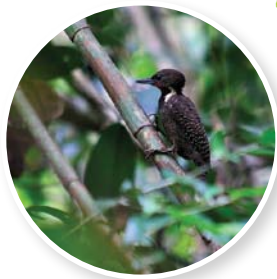
ในการดำเนินงานได้จัดทำเป็นโครงการนำร่องขึ้นในพื้นที่อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน มีชุมชน ๑๓ แห่ง ประชาชน ๑๑๒ ราย คิดเป็นพื้นที่รวม ๓๘๘ ไร่ มีการบูรณาการความรู้จากหลากหลายสาขา ความร่วมมือจากหลายหน่วยงานเช่น กรมป่าไม้ กรมวิชาการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตร ศูนย์การศึกษานอกกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย และภาคธุรกิจ ทั้งนี้ในการดำเนินงานในระยะแรก จำเป็นต้องมีการพัฒนารูปแบบการผสมผสานระหว่างชนิดของไม้ป่าและพืชเศรษฐกิจที่เหมาะสมกับพื้นที่ รวมทั้งการอนุรักษ์ดินและน้ำด้วย นอกจากนี้ยังมีความจำเป็นต้องพัฒนาการแปรรูปผลผลิตจากป่า เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด และเกิดความคุ้มค่าในการปฏิบัติงานของประชาชน

 การฟื้นฟูป่าชายเลน ในพื้นที่พระราชานิเวศน์
มฤตทายวัน จังหวัดเพชรบุรี บริเวณคลองบางตราน้อย
และคลองบางตราใหญ่ มีต้นน้ำไหลมาจากเขาเสวยกะปิ
เขาน้อย เขาทอง เขาบ่อชิง ก่อนจะไหลลงสู่อ่าวไทยในบริเวณ
พื้นที่พระราชานิเวศน์ เมื่อมีการพัฒนาด้านต่างๆ ในพื้นที่
ต้นน้ำ ส่งผลต่อระบบนิเวศของป่าชายเลนในบริเวณดังกล่าว
เสื่อมโทรมลง ใน พ.ศ. ๒๕๓๗ จึงได้ทดลองปลูกป่าชายเลนใน
พื้นที่ดังกล่าว ต่อมาได้ขยายพื้นที่ปลูกให้มากขึ้น จนใน
ปัจจุบันสภาพแวดล้อมในพื้นที่ป่าชายเลนในพระราชานิเวศน์
มฤตทายวันกลับฟื้นคืนความสมบูรณ์ขึ้น มีความหลากหลาย
ทั้งพืชและสัตว์น้ำ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา นกนานาชนิด
เป็นแหล่งเรียนรู้ของประชาชน

🌿 การรักษาป่าพรุในภาคใต้

เช่น ในจังหวัดนราธิวาส และ นครศรีธรรมราช ป่าพรุเป็นป่าไม้ ประเภทหนึ่งที่มีคุณค่ามากในด้าน ความหลากหลายทางพันธุกรรม และการควบคุมน้ำ เรายังพบพืช และสัตว์พันธุ์ใหม่อยู่ แม้แต่จุลินทรีย์

ในป่าพรุก็หลากหลาย และอาจมีคุณค่าทางเศรษฐกิจ เนื่องจากป่าพรุอุดมด้วยอินทรีย์วัตถุจึงเป็นเชื้อเพลิงทำให้ ไฟไหม้ได้ง่าย การดับไฟก็ทำได้ยาก ต้องสูบน้ำอัดเข้าไปใน ป่า หรือทำฝนเทียมให้ไหลลงไปในห้วย หรือคลองที่ไหล เข้าในพรุ มีโครงการฝึกหัดเยาวชน “เพื่อนชาวพรุ” ให้ มีความรู้ สามารถเป็นมัคคุเทศก์พานักท่องเที่ยวให้เข้าชม ป่าพรุ เยาวชนเหล่านี้ล้วนแต่รักและหวงแหนป่าพรุซึ่งเป็น สมบัติล้ำค่าของพวกเขา

สรุป

การรักษาป่าและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ มีหลากหลายวิธี
 วิธีการหนึ่งที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนนั้นคือ การให้โอกาสเด็กและเยาวชนของเรา
 ได้เรียนรู้จากธรรมชาติรอบตัวของเขา มีความรู้ ความเข้าใจ เกิดความรัก ความผูกพัน
 และหวงแหนในทรัพยากรของตน โดยการจัดกิจกรรมที่เน้นให้เด็กและเยาวชน
 ได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง เรียนรู้จากวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน
 ที่พยายามปรับตัวให้อยู่ร่วมกับป่า ด้วยการผสมผสานความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่
 และภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน ชุมชนสามารถผลิตอาหารได้เพียงพอ
 มีรายได้เสริมจากผลผลิตที่เกิดขึ้นในชุมชน
 ในขณะเดียวกันต้องไม่บุกรุกทำลายป่าเพิ่มเติม
 ซึ่งจะทำให้ป่าส่วนรวมค่อยฟื้นตัวได้อย่างยั่งยืน

การสร้างสำนึกให้เด็กและเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

บทพระราชนิพนธ์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ISBN :	978-616-7975-16-0
จัดพิมพ์โดย	สำนักงานโครงการสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๓ โทรศัพท์ ๐ ๒๒๘๒ ๖๕๑๑, ๐ ๒๒๘๑ ๓๙๒๑ โทรสาร ๐ ๒๒๘๑ ๓๙๒๓
พิมพ์ครั้งที่ ๑	มกราคม ๒๕๖๐
จำนวน	๒,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ที่	บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) ๓๗๖ ถนนชัยพฤกษ์ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐ โทรศัพท์ ๖๖ ๒๔๒๒ ๙๐๐๐ โทรสาร ๖๖ ๒๔๓๔ ๑๓๘๕

จัดพิมพ์โดย

สำนักงานโครงการสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๓

โทรศัพท์ ๐ ๒๒๘๒ ๖๕๑๑, ๐ ๒๒๘๑ ๓๙๒๑

โทรสาร ๐ ๒๒๘๑ ๓๙๒๓